

Promjene u smrtnosti djece nastale nakon osnivanja zdravstvene stanice u Velikoj Kopanici 1929. godine (1. dio)

Josip Buljan

Ordinacija opće medicine Velika Kopanica

Sažetak

Rad istražuje promjene parametara vitalne statistike na području Velike Kopanice u razdoblju 1900. – 1948. godine. Zauzimanjem dr Ive Kuna i Andrije Štampara otvorena je 1929. zdravstvena stanica, a već ranije zabilježene su aktivnosti Higijenskog zavoda u Zagrebu na zdravstvenom prosvjećivanju.

Cilj istraživanja je istražiti učinke otvaranja zdravstvene stanice i Štamparova djelovanja na parametre vitalne statistike. Natalitet i mortalitet imaju silazni trend od 1900. prema 1948.-oj godini, uz osjetan pad stope nataliteta tijekom I svjetskog rata, dok stopa mortaliteta ima prolazni porast u ratnim razdobljima. Prosječna dob umrlih povećava se s manje od 30 godina na početku stoljeća na 44 godine između ratova, a potom pada na 40 godina svršetkom II svjetskog rata. Stopa perinatalne smrtnosti najjače se smanjuje osnivanjem zdravstvene stanice, dok je stopa smrtnosti dojenčadi najmanja pred I svjetski rat, a njeno smanjenje zaustavljeno je I i II svjetskim ratom. Broj djece umrle u predškolskoj i školskoj dobi ima trend linearnog pada, što je dijelom zbog Štamparovih reformi i dostupnosti zdravstvene zaštite. Na sve promatrane parametre nepovoljno su utjecali I i II svjetski rat.

Uvod

O liku i djelu Andrije Štampara rečeno je na dosadašnjim izlaganjima tijekom Dana Andrije Štampara. Teško je naći tekstove koji bi bili isključivo znanstveni, bez iskrenog divljenja njegovoj osobnosti i djelu. Njegovo značenje za unapređenje narodnog zdravlja ne može se prenaglasiti.

Radeći kao liječnik u seoskoj sredini već više od dvadeset godina, uvjerio sam se u ispravnost njegove vizije i ideja. Kako radim u Zdravstvenoj stanici u Velikoj Kopanici koja je osnovana 1929.g., dakle u vrijeme djelovanja Andrije Štampara u Beogradu, htio sam kroz ovo istraživanje ispitati kakvi su rezultati uvođenja Štamparevih ideja u seoskoj sredini kojoj je do osnutka zdravstvene stanice zdravstvena zaštita bila praktički nedostupna, te vrlo skromna.

Dr Ivan Kuhn i Andrija Štampar

Veze Andrije Štampara i Velike Kopanice sežu u studentsko vrijeme, kada je dijelio istu sobu sa Ivanom Kuhnom (1887.-1962.), koji je dio mladosti proveo u Velikoj Kopanici, a i sahranjen je na novom Kopaničkom groblju (slike u prilogu). Prema riječima prof dr sc Vere Kuhn, kćeri dr Ivana Kuhna, koja sada živi u Berlinu, a povremeno dolazi u Kopanicu, (u kuću u kojoj je živio i njen otac) zajedno su proveli i dio vremena tijekom I svjetskog rata, po mobilizaciji, nakon uspješnog Štampareva rada u ratnoj bolnici u Novoj Gradišci(5). Zajednička suradnja nastavila se i kasnije, kada je dr Kuhn bio inspektor za narodno zdravlje, a Štampar načelnik Ministarstva narodnog zdravlja. Profesorica Kuhn se sjeća kako su se u Beogradu međusobno često posjećivali, te kako se igrala sa djecom Andrije Štampara. Dr Kuhn, prijatelj Štampara još iz mladosti, opisuje Štampara kao samosvojnog, nekonformistu koji se ne želi prilagoditi zahtjevima okoline. Štampar je puno čitao, bio odličan đak, ali i borac za slobodu svog mišljenja(5). Dr Kuhn i Štampar priredili su zajedno i publikaciju «Naša higijenska služba i inostranstvo», a početkom šestojanuarske diktature, nakon audijencije kod generala Živkovića Štampar se povjerio Kuhnu: «Propade naša higijena. Ova čizma razgovarala je sa mnom sa satom u ruci»(5).

Osnivanje zdravstvene stanice u Velikoj Kopanici

Ta suradnja je zacijelo doprinijela da se u Velikoj Kopanici otvori zdravstvena stanica. Školske godine 1927/28 posjetio je Kopanicu Andrija Štampar(1). Posjetio je školu, u kojoj se od te godine, putem kupljenog kino-projektora prikazuju filmovi o zdravstvenom odgoju svim mještanima(1). Filmovi su stizali iz Higijenskog zavoda u Zagrebu(1). Zabilježeno je i zadovoljstvo radom Crvenog križa u školi. Za posjeta se razgovaralo o mogućnosti gradnje kupališta ili zdravstvene ustanove u Velikoj Kopanici.

Teren za gradnju osigurala je Crkva. «Dozvolom preč. Biskup. Ordinarijata (vidi ex.br.157/1928!) dati će se komad župnikovog vrta (12 m. prvotne debljine) za gradnju «Zdravstvene stanice» u V.

Kopanici. To će zemljište ostati vlasništvo župske nadarbine, samo je na uporabu zdrav. stan. Ako bi to prestala biti, zemljište se ima povratiti vlasniku ili po općini otkupiti.»(2).

Zauzimanjem dr Kuhna i Štampara sagrađena je i otvorena nova zdravstvena stanica, 25 10. 1929.(1). U Spomenici župe Velika Kopanica zabilježeno je da je Zdravstvenu stanicu blagoslovio biskup Dr A. Akšamović(2). Prvo kupanje djece obavljeno je 4.11.1929.(1)

To vrijeme opterećeno je političkim previranjima, jačanjem ideje jugoslavenstva i guranjem hrvatskog i katoličkog identiteta u stranu, o čemu se u župskoj spomenici na više mjesta nalaze zapisi župnika(2). Za provođenje takve politike (koja je ubrzo i samog Štampara prijevremeno umirovila («zbog nesposobnosti»), župnik okrivljuje državne namještenike, koji u selo dolaze sa strane(2,5). U jednom takvom zapisu župnik opisuje sukob oko kino-projeksija: „Na školskom kinu prikazuju se svakakve slike i drže predavanja po opći. liječniku i učiteljima, pa je župnik protestirao proti tome i upozorio svijet, da ne ide na takova predavanja. Nastala je čitava afera, tužbe na Biskupa, banovinu itd. proti župnika. Povala se i istraga proti župnika, ali je dobio pravo, koji je poturica od Turčina, tako i naši učitelji, odnosno grobari Hrvatsva. Jadni narode hrvatski, zar to zbilja mora nestati, zar se zbilja mora utamaniti tvoje u povijesti tako slavno ime? Bože, u Tebe jedinoga još ne ufamo!(2). Nije navedeno o čemu se točno radi, ali kako je zapis datiran 1931., moguće je da kino projekcije nisu služile u zdravstveno odgojne, nego u političko-promidžbene svrhe.

Zdravstveno stanje slavonskog sela u doba Andrije Štampara

Štampar je još u djetinjstvu naučio promatrati svijet oko sebe. Čitajući njegove tekstove, zapaža se da je pisao sa puno gorljivosti i sviješću da se primjenom znanstvene medicine, posebno higijene u cjelokupnoj populaciji neke države ili naroda može znatno smanjiti pomor i pobol od najtežih bolesti koje su pustošile sela. Od tadašnje medicine, dostupne samo neznatnom dijelu populacije, okreće se socijalno-medicinskom modelu zaštite zdravlja naroda(3).

Štampareva zapažanja su bila živa, čuvstvena, konkretna. U članku o zaštiti dojenčadi (Slobodna riječ, 1912.) sa sućuti proživljava tragedije žena koje su rodile vanbračnu djecu, zdravu u porodu, a potom prepuštenu drugim ženama, jer su majke morale raditi ne bi li prehranile sebe i dijete(4). Djeca su nakon mjesec donošena u bolnicu, zapuštena, neuhranjena, bolesna i često umiruća. Uz sućut koju osjeća prema majkama, Štampar analizira i otkriva socijalne razloge koji su rezultirali velikom smrtnošću takve djece(4). Štampar kroz tekst iskazuje značajke svoje osobnosti: čovjekoljublje, sposobnost uočavanja korijena problema – znanstveni pristup, te traženje rješenja - praktični, organizatorski, politički pristup. I dok Štamparevi suvremenici istraživači traže uzročnike bolesti prvenstveno među mikroorganizmima, on zamjećuje što sve pogoduje širenju bolesti do epidemijskih razmjera: neishranjenost, loše stambene i higijenske prilike, iscrpljujuće i predugo radno vrijeme, nedostupnost liječnika i zdravstvene pomoći, nedostatna briga o trudnicama i dojenčadi, socijalne bolesti – alkoholizam, tuberkuloza, spolne bolesti(6).

Više puta ističe kako je zdravlje naroda ne samo humanistički ili karitativni problem, već ponajprije ekonomski problem(3,6). «Rad, zdravlje i bolest su u tijesnoj vezi, pa prema tome o zdravlju može da o radnom vremenu odlučuje samo medicina»6. «Medicina je čuvar zdravlja»(6). Za Štampara su ljudi živi kapital, a puno je «važnija ekonomija s ljudima nego sa stvarima»(7).

Štampar je naročito zaslužan za prepoznavanje i rješavanje socijalno-zdravstvenih problema sela, ne samo u Hrvatskoj ili Jugoslaviji, nego u znanstvenom i organizacijskom smislu na svjetskom nivou(5,6). U pismu preporuke za izbor Štampara za profesora higijene profesor Grothjan (1930.) ističe «Higijenska znanost bavila se u zapadnoevropskim državama pretežno problemima zdravstvenih oštećenja izazvanih industrijalizacijom i gradskim načinom života, pa je tako ladanjska higijena bila zapuštena. Međunarodna je zasluga gospodina kolege Andrije Štampara da je nadoknadio taj nedostatak»(5).

O nedostatku liječnika na selu govori Štampar u članku iz 1909.(8). Na jednog liječnika na selu ima 11000 stanovnika, a liječnici najbliži Kopanici nalaze se u Donjim Andrijevcima, Đakovu, Brodu i Vinkovcima(8). Paradoks je da danas u spomenutim Andrijevcima ne živi liječnik, nego oba putuju, iz Broda i Đakova.

Zdravstveno stanje sela može se izražavati brojkama i podacima: mortalitet dojenčadi koji se negdje približio broju od 500 promila, endemska malarija, lues, pjegavac, trahom, tuberkuloza(5). Možda ga najrječitije opisuje Kolar u Brezi: umiranje dojenčadi, male djece i mladih bila je svakodnevnica, a na sprovode djeci nije se niti išlo, često bi ukop obavili sami ukućani, kako je na nekoliko mjesta navedeno u Matici umrlih. Štampar navodi kako je skrb o dojenčadi, napose zapuštenoj, riješena u nekim evropskim zemljama – Francuskoj, Njemačkoj, ali i Ugarskoj zakonom iz 1898. g(9). U Hrvatskoj je ponešto u zaštiti dojenčadi učinjeno u Zagrebu (1912.g)(9). U ostatku Hrvatske ništa, iako postoje zakonske odredbe koje nalažu da se zaštiti dojenčadi posveti posebna

briga(9). Stanje u Kopanici u tom razdoblju slično je kao i u cijeloj Slavoniji, te rad može poslužiti kao ilustracija općih prilika toga vremena.

Cilj istraživanja

Cilj ovog rada je istražiti promjene u parametrima vitalne statistike (natalitet i mortalitet), naročito dojenčadi i djece, koje su se događale tijekom prve polovine dvadesetog stoljeća, a posebno istražiti mogući utjecaj na njih Štamparovih reformi, te osnutka Zdravstvene stanice u Velikoj Kopanici.

Metode

Podaci su prikupljeni prema Maticama krštenih i umrlih u razdoblju 1900. –1948. godine, a koje su mi na raspolaganje stavili vlč. Marko Gačarić, župnik i gosp Nikola Vuksanović, matičar u Velikoj Kopanici. Podaci su uneseni u tablicu (Excel) i potom obrađeni metodama deskriptivne statistike.

Rezultati

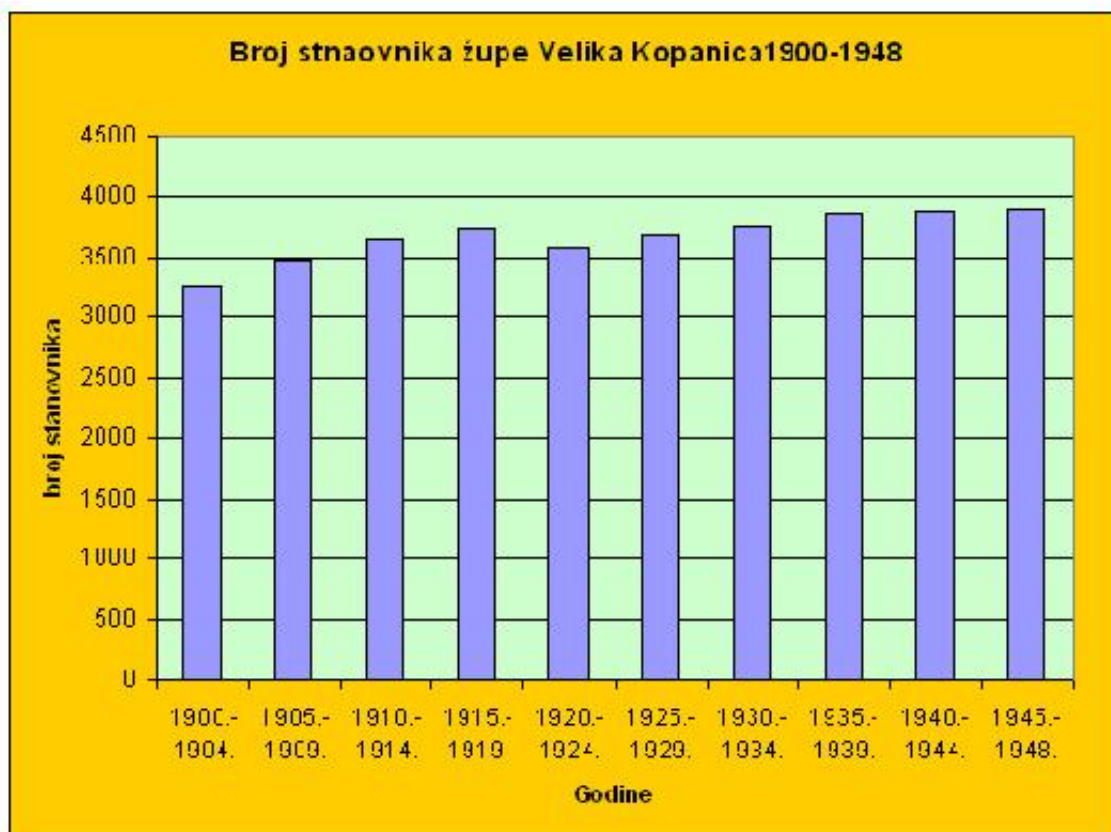
Kretanje nataliteta i mortaliteta u razdoblju 1900-1948. g.

Veličina populacije župe Velika Kapanica tijekom promatranog razdoblja se nije mijenjala dramatično, nego postoji trend stalnog blagog povećanja broja stanovnika. Kako se može vidjeti iz tablice 1. i dijagrama 1., broj stanovnika se kretao od 3265 u periodu 1900.-1904. godine, do u posljednjem razdoblju 1945-1948 godine 3890. Blagi konstantni porast broja stanovnika bilježi se u razdoblju od 1900. godine do 1914. godine kada iznosi 3720 stanovnika. U razdoblju I svjetskog rata broj stanovnika pada na 3570, dakle za 150 stanovnika. Uzrok tome je drastično smanjen broj poroda, što se vidi iz dijagrama 2. u razdoblju I svjetskog rata, dok je broj umrlih unutar očekivanog trenda, bez izrazitijeg povećanja obzirom na ratno stanje. Tijekom razdoblja nakon I svjetskog rata broj poroda vraća se u blagi silazni trend

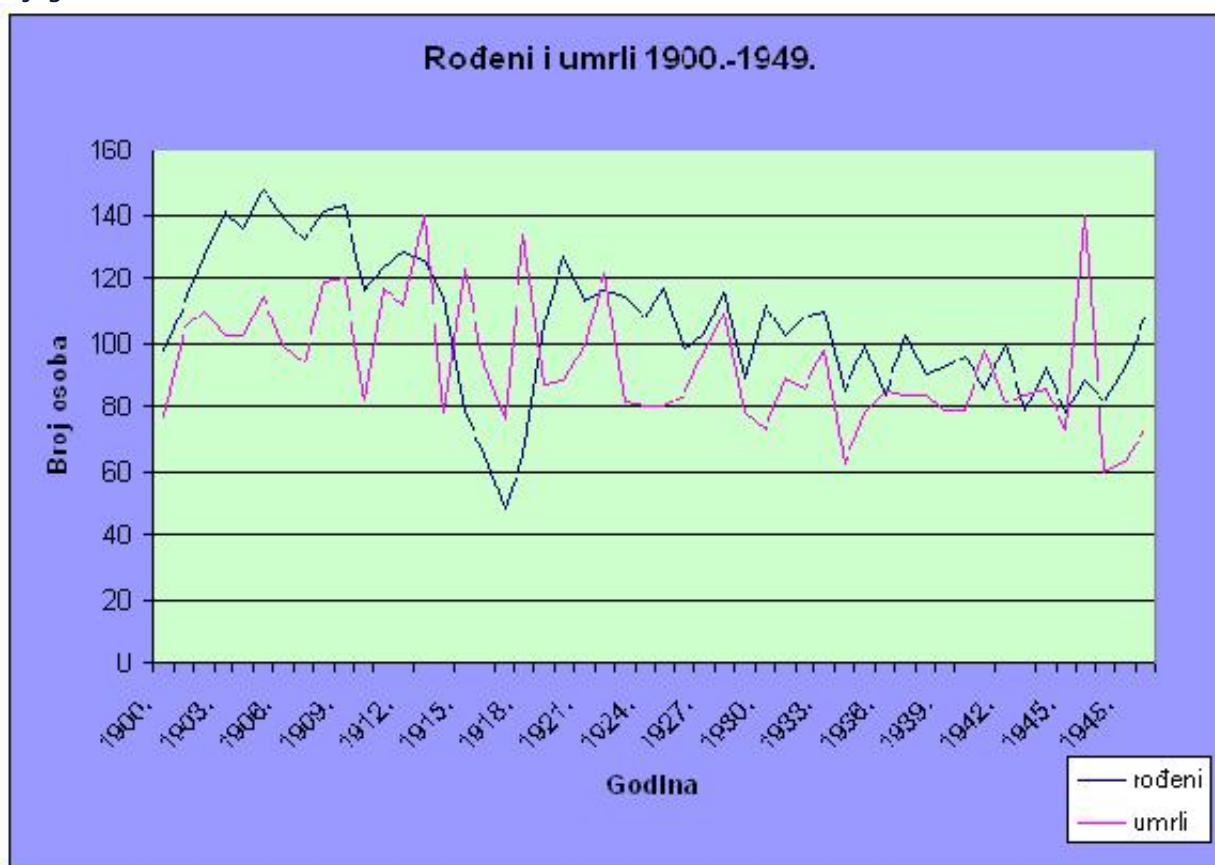
Tablica 1. Kretanje broja stanovnika župe Velika Kapanica u razdoblju 1900.-1948.g.

godine	broj stanovnika
1900.-1904.	3265
1905.-1909.	3484
1910.-1914.	3641
1915.-1919.	3720
1920.-1924.	3570
1925.-1929.	3678
1930.-1934.	3752
1935.-1939.	3861
1940.-1944.	3886
1945.-1948.	3890

Dijagram 1.

Dijagram 2.

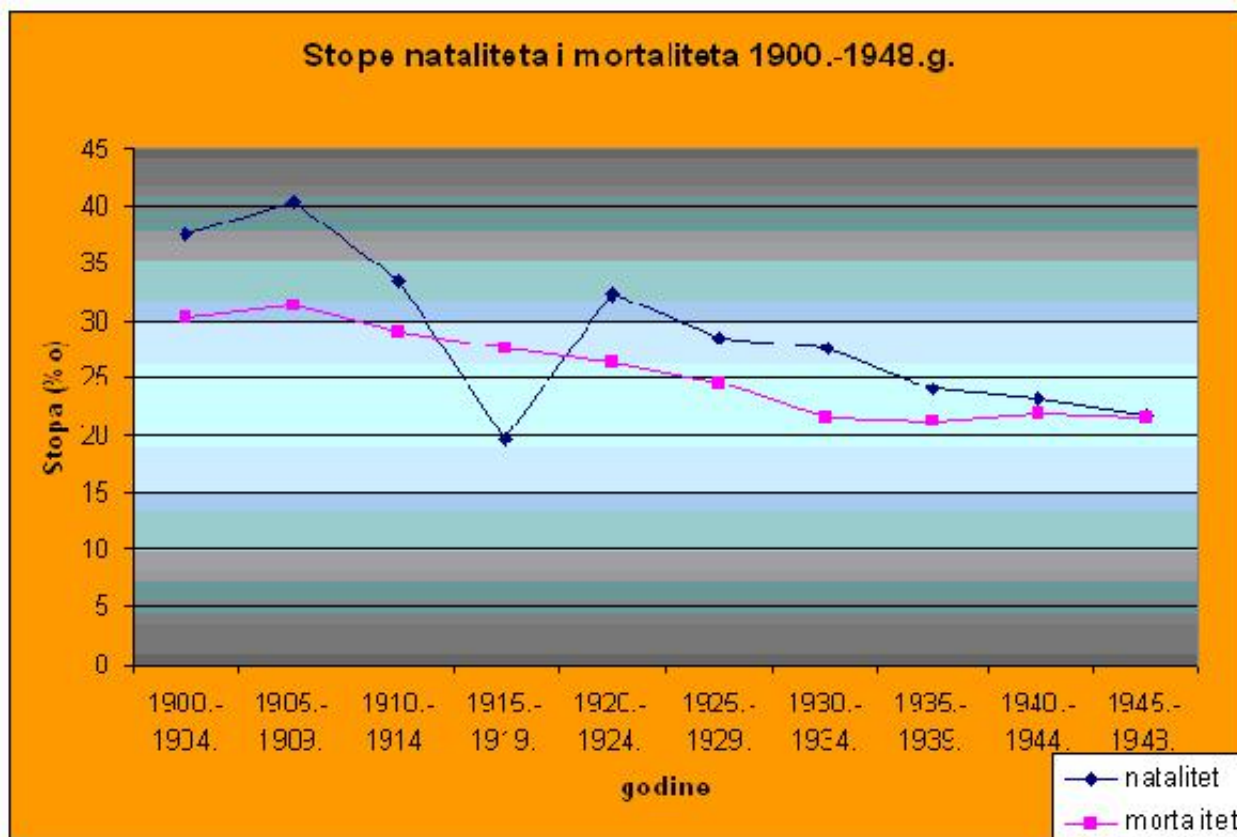
Dok se broj rođenih u periodu 1900-1915. kreće oko 120 do 148 rođene djece godišnje (najviše 148 u 1905. godini), tijekom I svjetskog rata broj poroda se smanjuje za više od polovice, te se kreće ood 48 do 79 poroda, sa najmanjim brojem poroda tijekom1917., 48.

Već 1919. vraća se broj poroda u blagi silazni trend evidentan u predratnom periodu. Te godine rođeno je 106, a1920. 127 djece i od tada broj poroda ima spomenuti trend pada sve do 1945. godine kada je rođeno 78 djece.

Broj umrlih je u razdoblju do I svjetskog rata oscilirao između 78 i 140 umrlih godišnje. Najviše je umrlih 1913. godine – 140 i to je najveći broj umrlih u jednoj godini u promatranom razdoblju, a najmanje je umrlo pred sam početak rata 1914. godine – 78 stanovnika. Prve ratne godine broj umrlih naglo je porastao na 123 a 1918. umrlo je 134 stanovnika. Oscilacije koje se daju zamijetiti u broju umrlih odraz su epidemija koje su se pojavljivale u populaciji, ali jednako i loših godina sa slabim urodom, te poplavama, te ratnim nedaćama. Nije se bez razloga molilo: »Od kuge, glada i rata...»

Promatrano razdoblje karakteriziraju visoke stope nataliteta i mortaliteta koje imaju postupni pad. Promatrano u petogodišnjim periodima stopa nataliteta se kreće silazno, a najviša je u periodu 1905.- 1909. kad iznosi 40,36‰. Tijekom I svjetskog rata stopa nataliteta se smanjuje na polovicu i iznosi 19,52‰, a zatim vraća na putanju silaznog trenda započetog prije I svjetskog rata. U periodu nakon rata stopa nataliteta iznosi 28,94‰, te se postupno spušta na 21,85‰ u periodu nakon II svjetskog rata (1945.-1948. g.) Podaci su zorno prikazani na dijagramu 3 i tablici 2.

Dijagram 3.

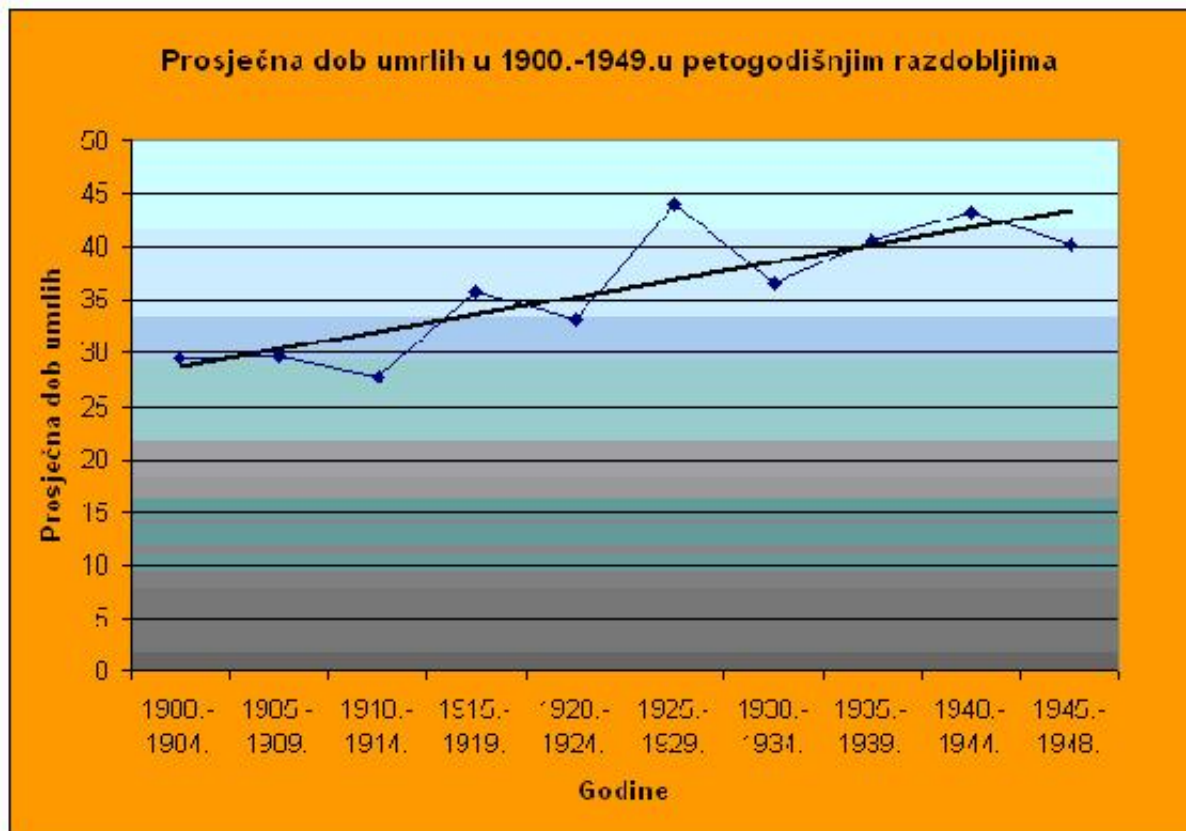
Tablica 2. Stope nataliteta i mortaliteta u razdoblju 1900. -1945.

Razdoblje	Natalitet ‰ o	Mortalitet ‰ o
1900.-1904.	37,612	30,322
1905.-1909.	40,356	31,344
1910.-1914.	33,398	29,058
1915.-1919.	19,516	27,58
1920.-1924.	32,38	26,33
1925.-1929.	28,494	24,47
1930.-1934.	27,558	21,638
1935.-1939.	24,19	21,238
1940.-1944.	23,314	22,028
1945.-1948.	21,85	21,595

Stopa mortaliteta promatrana kroz petogodišnje periode ima trend neprestanog smanjenja, te se smanjuje od 31,34‰ u razdoblju 1905.-1909. g. na 21,24‰ u razdoblju 1935. 1939. godine, te stagnira i tijekom II svjetskog rata i neposredno nakon rata, što se zorno vidi na tablici 2. i dijagramu 3. Štampar za 1931. godinu navodi stopu nataliteta u Hrvatskoj 33‰ na selu i 22‰ u gradu; te stopu mortaliteta od 21‰ na selu i 18‰ u gradu(11).

Prosječna dob umrlih se povećava, te postoji linearni trend, što se može vidjeti na tablici 3 i dijagramu 4. Prosječna dob umrlih u periodu do I svjetskog rata nije niti 30 godina, a najniža je u periodu pred rat 1910.-1914. godine kada iznosi prosječnih 27,8 godina. Nakon toga neprestano raste i najveća je u periodu 1925-1929 godine kada iznosi 44 godine, a potom je nešto niža (od 36,67 godina do 43,28 godina tijekom II svjetskog rata. Razdoblje produljenja života podudara se s prvim godinama Štamparova djelovanja, od čega se u Kopanici spominju edukativni filmovi Higijenskog zavoda.

Dijagram 4.

Tablica 3. Prosječna dob umrlih tijekom razdoblja 1900. -1948. godine

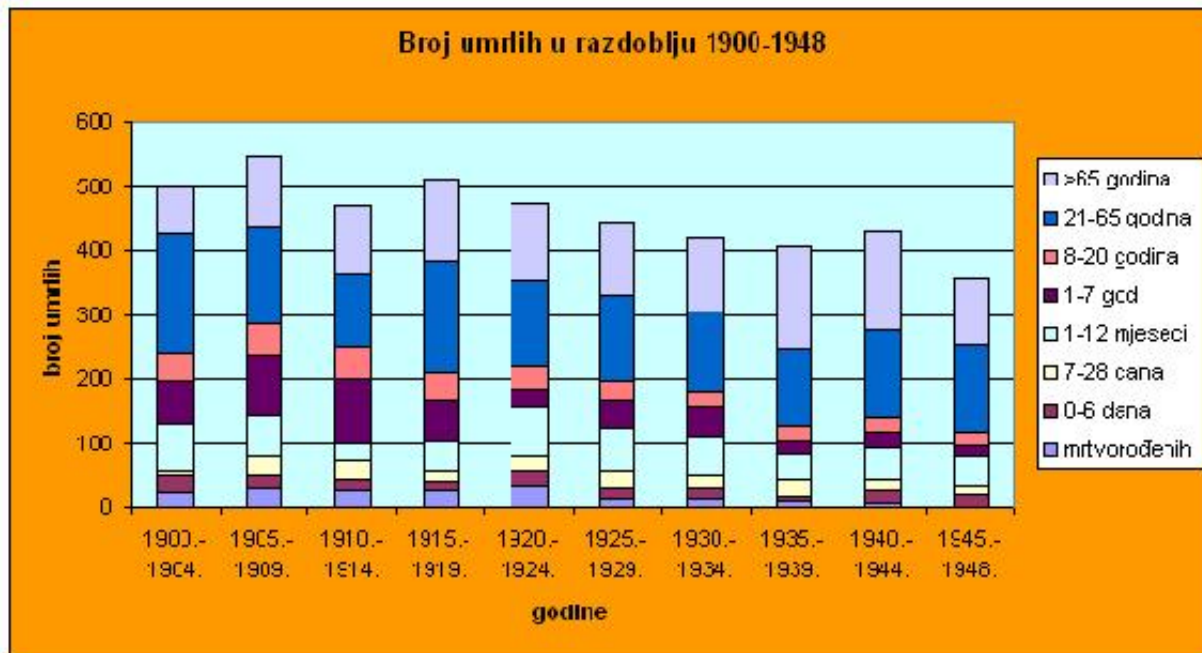
Razdoblje	Prosječna dob umrlih
1900.-1904.	29,52
1905.-1909.	29,62
1910.-1914.	27,8
1915.-1919.	35,87
1920.-1924.	33,07
1925.-1929.	44,04
1930.-1934.	36,67
1935.-1939.	40,6
1940.-1944.	43,28
1945.-1948.	40,22

Tijekom promaranog razdoblja mijenja se i dobna struktura umrlih, što se vidi iz slijedeće tablice i dijagrama.

Tablica 4. Umrli prema dobnim skupinama u razdoblju 1900.-.1948.

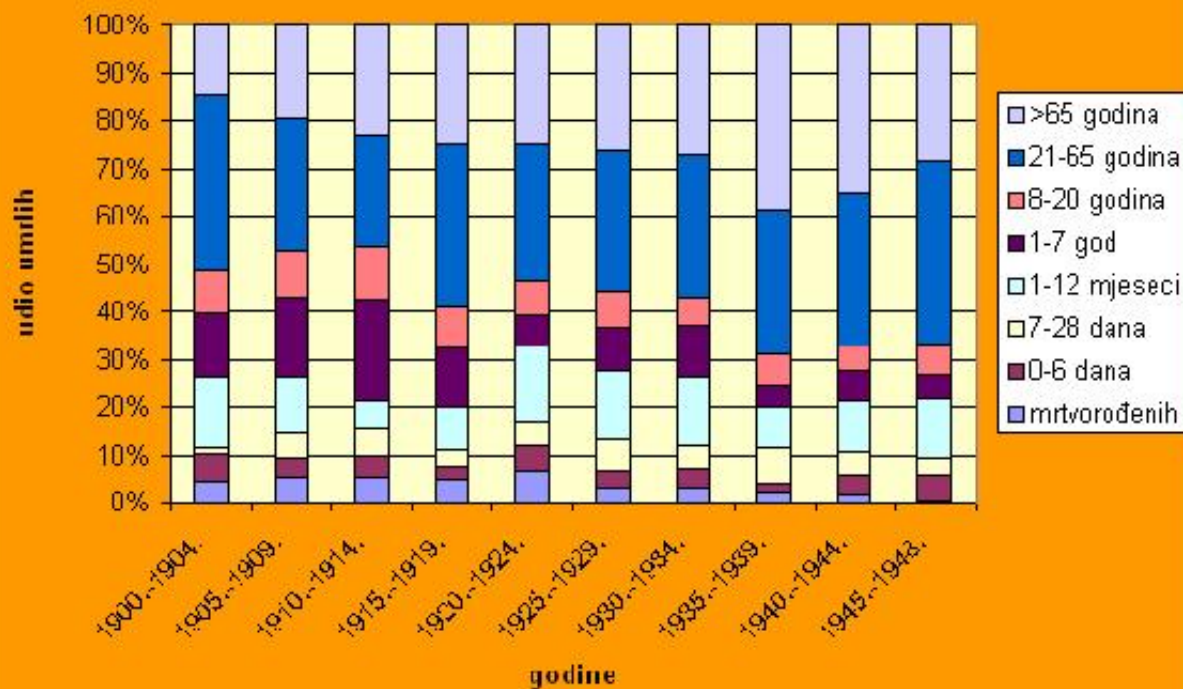
Razdoblje	mrtворођених	0-6 дана	7-28 дана	1-12 мјесеци	1-7 год	8-20 година	21-65 година	>65 година
1900.-1904.	22	28	8	73	66	45	183	72
1905.-1909.	29	23	28	64	91	52	151	108
1910.-1914.	24	22	26	28	99	53	111	107
1915.-1919.	24	15	18	45	62	44	175	127
1920.-1924.	31	25	24	75	30	34	134	119
1925.-1929.	14	15	29	66	40	33	132	117
1930.-1934.	12	16	22	60	46	24	126	114
1935.-1939.	8	8	30	35	20	25	122	158
1940.-1944.	7	17	22	45	28	21	136	152
1945.-1948.	1	18	14	45	18	23	136	102

Dijagram 5.

Dijagram 6.

Umrli prema dobi u razdoblju 1900-1948

Iz tablice 4., te dijagrama 5. i 6. uočava se tijekom vremena smanjenje perinatalne smrtnosti, što će kasnije biti posebno izdvojeno, te smanjenje smrtnosti djece predškolskog i školskog uzrasta, a povećanje udjela umrlih u dobi iznad 65 godina. U razdobljima koja se podudaraju sa svjetskim ratovima i neposredno nakon njih, uočava se porast udjela odraslih u dobi 20-65 godina među umrlima.